

A VALLÁSI NÉPRAJZ ÚJ ÚTJAI ÉS FELADATAI

Ortutay Gyula egy néprajzi kerekasztal megbeszélésen keserűen jegyezte meg, hogy a magyar irodalomtörténet mellőzi a folklórt. Ezt a panaszt megtoldhatjuk azzal, hogy az általános néprajz pedig mostohagyermekként kezeli a vallási néprajzot, mert a *Magyarság Néprajzában* mindössze három oldalt juttatott neki.¹ Pedig a vallási néprajz létjogosultságáról sajátos célja, önálló tárgya, módszere és történelmi múltja tanúskodik. Célja ugyanis a lelki élet valláserkölcsei felépítményének, állományának, a vallási szokásoknak kutatása; tárgya a nép vallási-erkölcsei szemlélete, képzetei és szokásai. És az általános néprajzzal azonos vagy rokon módszerei mellett a vallási hagyományoknak a néppel való együtt átélése, vagy ahogy Ortutay Gyula mondta *Kálmány Lajos* gyűjtési módszeréről: a *compassio*.² Mert más az, ha egy vallási jelenséget elbeszélésből ismerek, például a néppel a jégeső miatt. A vallási néprajz jelenségeit sem filmezéssel, sem magnetofonnal, sem a strukturalizmussal nem rögzíthetjük teljes hűséggel. A néplélek mély ismeretét nem megfigyelésből, hanem az együttes átélésből meríthetjük. A vallási néprajzzal nem egyes képzetekre, érzésekre, vágyakra, hanem egy olyan lélekismeretre akarunk szert tenni, amely hozzásegít az ember megismeréséhez környezetében és történelmi adottságaiban. Azt mondhatná erre valaki, hogy mindezt elérhetjük az egyéni és néplélektan segítségével is. A vallási néprajz kutatója azonban nem elégedhet meg csak tudományos fogalmakkal: ő az ember lelkének teljes ismeretét igényli. Az anatómus az embert csontokra, izmokra, véredényekre, idegekre, a pszichológus a lelki életet érzékletekre, érzésekre, akaratra és gondolkozásra bontja. A vallási néprajz lélekbúvárat azonban nem a lelkifolyamatok mikéntje, hanem a nép gondolatai, törekvései, hite érdekli. Ehhez azonban az említett együtt átélésre van szükség.

Az elmondottakon kívül a vallási néprajzot a változatosság jellemzi. A valóságosság ugyanis történelmi- és életkorok szerint változik. Más a középkor, más az újkor, más a gyermek, más a felnőtt áhítata, s a valóságban nem elvont keresztények vannak, hanem keresztény munkás, keresztény paraszt van. A vallásosság éppolyan változatos, mint maga az élet.

A nép vallásosságának sajátosságaihoz tartozik a közösségi szemlélet és életvezetés is. Míg városban általában mindenki a külön vallási életét éli, addig falun a közösségi áhítat az uralkodó.

A vallási néprajz egyik legfontosabb ismertető jele az egyházzal való együttélése, jelenléte az egyházi élet-szinte minden megnyilvánulásában, ezért nevezte *Karl Reuschel* „alkalmazott néprajznak”.³ Ebből viszont azt a következtetést vonhatjuk le, hogy megmaradását az egyház hivatalos tekintélye is biztosítja.

A vallási néprajznak sajátos tipológiája és nyelvezete van: a ballada például nála legendásének, s érdekes megfigyelni azt is, hogy a nép éneken általában szenténeket ért, a világi dalt pedig nótának mondja.⁴

A vallási néprajz sok közös vonása mellett is különbözik az általános néprajztól, mert míg az a meglévő adatokat gyűjti és magyarázza, s az eltűnteket, mint kihalt életjelenségeket bebalzsamozza, addig a vallási néprajz adatait a lelkipásztorkodás szempontjából is értékeli és sajnálja, ha szép régi szokások kihalnak vagy értelmetlenül funkciójukat veszítve tengődnek.

Jóllehet a vallási néprajz kifejezést (religiöse Volkskunde) a század elején *Paul Drews* használta először⁵, e fiatalnak látszó tudománynak Magyarországon is nagyobb múltja van, mert ha jól meggondoljuk, tulajdonképpen már a magyar irodalom is vallási néprajzi termékkel a *Mária siralommal* kezdődik; magradványát ma is őrzi a csiki Mária Társulat, amelynek előímádkozója így vezeti be a pénteki fájdalmas olvasót:

*El nem beszélhetem a Jézus fájdmát,
Nem magyarázhatom Mária siralmát,
Meg nem számlálhatom sok könnye hullását,
Meg nem sirathatom sok keserves kínját!*

s ezzel a kéréssel fejezi be könyörgésüket:

*Jól meg gondold ember a Jézus fájdalmát,
Jól eszedbe tartsad Mária siralmát,
Miként kesergette szerelmes magzatját,
Az oszlopnál való megostorozását!*

(Csíkszentdomokos)⁶

Hosszú és sokszor tekervényes az út, mely az ismeretek egyes ágainak tudománnyá alakulásához vezet. A vallási néprajznak Magyarországon mélyre nyúló gyökerei vannak, de sajnos, akik első művelői lehettek volna, el-elkalandoztak különböző történelmi és mitológiai területekre. *Ipolyi, Kandra, Kálmány* látva, hogy a néprajz mostohagyermek a tudománynak, minden erejükkel melléje álltak, a néprajzi romantika pedig teljesen magával rántotta őket. S hogy végül is a virtualiter már létező vallási néprajz önálló tudománnyá fejlődhetett, azt a fenn vázolt vitalitásának tulajdoníthatjuk. Bölcsőjét oly nagyságok ringatták, mint *Achilles Ratti* (XI. Pius), aki sok értékes néprajzi tanulmányával indította útjára az újszülöttet.⁷ Az egyház kultúrhatásának és lelki vonzásának tulajdoníthatjuk, hogy művelői között sok világi tudós is van, az osztrák *Hans Koren*, aki a salzburgi *Vallási Néprajzi Intézet* vezetőjeként több értékes munkát jelentetett meg, s mint az európai híró *Bálint Sándor*, akinek hetvenéves jubileumáról és munkájáról a múlt évben emlékezett meg a néprajztudomány.

A II. vatikáni zsinat óta a hívekhez fordulás krisztusi testamentumának reneszánszában a vallási néprajzra is több feladat hárul. Említsük meg ezek közül a hívek aktív liturgikus részvételének szorgalmazását a népének szentmise részeként való felhasználásával, az egyházközség hivatalos képviselőinek (egyháztanácsosok — Csíksban megyebírók, megyepolgárok — előimádkozók, énekesaszonyok) bevonását a diakóniába, az ökumenikus kapcsolatok fejlesztését.

A vallási néprajz az utóbbi időben sok kérdésben új utakra tért. Egyes jelenségekről (babonák), intézményekről (múzeumok) megváltoztatta felfogását. Ezért időszerűnek tartjuk ezeknek a problémáknak a megtárgyalását.

Először azt a kérdést vegyük szemügyre, melynek megoldásával a vallási néprajz új tért hódított: ez a babonáknak tartott hiedelmek helyes értékelése. Ismeretes, hogy a néphit tetézni szokta az objektív hit javait, de ezt a vallásosságot nem nevezhetjük babonának, még ha némely mágiát hord is magával. Mert mindaddig, amíg ezek a hiedelmek nem azonosítják a Teremtőt a teremtményekkel, a vallási élethez tartozhatnak, sőt az őskinyilatkoztatás fénye még ott is világít, ahol a határok Teremtő és teremtmény között elmosódnak. E kérdésben is szükséges a néplélekre mélyülés, amit a felvilágosodás és a racionalizmus elhanyagolt. Ma a babonán kívül varázslatokról és az egyháztól befolyásolt néphitről beszélünk, s a babonának tartott hiedelmek nagy részét a néphit kategóriába soroljuk.⁸

A vallási néprajz újabban a néprajzi múzeumról alkotott felfogását is megváltoztatta. Elítéli azt az eljárást, amely különböző címen („központi megőrzés”) megfosztja a vidéket népművészeti tárgyaitól, s azt vallja, hogy a művészi festményeket, szobrokat, terítőket, miseruhákat meg kell hagyni eredeti helyükön tájrajzi emlékek. Ezzel elősegíti a népművészet megismerését, megkedvelését, a napjainkban folyó intenzív néprajzi kutatást s nem kis mértékben közelebb viszi a híveket a liturgiához is, mert ha a nép emlékekben is látja ősei hitét, megerősödik saját hitében is. Ezért helyi múzeumok létesítése egyházközségi feladat is.

Nemcsak a vallási néprajz felfogásában, hanem módszerében is szükséges új utakra térni, a vallási hagyományok kutatójának is alkalmaznia kell a korszerű módszereket: filmeznie kell a népliturgia megnyilvánulásait (búcsúkat, körmeneteket); fényképeznie kell a hagyományok őrzőit (ima- és énekvezetőket), a szenthelyeket (templomokat, kápolnákat, kereszttutakat), kegytárgyakat (szobrokat, képeket); hangszalagra kell vennie a templomban elhangzó ősi népénekeket, népi ájtatosságokat, szent elbeszéléseket; strukturális módszerrel kell elemeznie az egyes vallási jelenségeket. Ez utóbbinak nagy lehetősége van a vallási néprajzban, mert minden stílzálás ellenére a vallási hagyományok őrzői is tudatosan töreksenek a hagyománymodellék hűséges megőrzésére. A strukturális modellek közül a vallási néprajz kutatója különös hatékonysággal használhatja a kép-jelszerű

(ikonikus-szimbolikus) modelleket, melyek az egyes vallási tárgyak, szokások másodlagos jelentésén alapszanak⁹. (A dolgozatunk további részében említett csik-kászoni népviselet szemantikai jelentése is igazolja, hogy a népviselet nem csupán tárgyi, hanem ideológiai valóság / jel / is.)

Miután rámutattunk a vallási néprajz útjaira, a megvalósítandó feladatokra térünk. Problémáink e téren a szent cselekményekhez, szent időkhöz és szenthelyekhez kapcsolódnak. Amint látni fogjuk a továbbiakban e témakörben sok hiányt kell pótolnunk, részletkérdést megoldanunk. De olyan új idők sürgette szintetikus kérdések is megoldásra várnak, mint a vallási élet népi jellege, a társadalmi etika néprajzi vonatkozásai, a vallási néprajz európai helyzete.

Adolph Franz alapvető munkájában azt írja, hogy a középkorban a nép vallási ismeretei nem a keresztény tanításból, hanem a vallási gyakorlatból (szentmise, szentségek, szentelmények) merítették.¹⁰ E jelenség nemcsak a hívek sok azonos adottsága, hanem a II. vatikáni zsinat népi áhitatra vonatkozó határozatai miatt is időszerű.

A szentmiseáldozat vallási életünk központja, ezért a vele kapcsolatos hagyományok ismerete a vallási néprajz elsőrendű feladatai közé tartozik. *Bajorországban* a nagy mezei munkák idején a misére hívó harangszókor a hívek imát mondanak az őrangyalhoz, amelyben arra kéri, vegyen részt helyettük is az áldozatban s hozzá el nekik is Isten áldását.¹¹ Sok helyt szokásos a mise előtt és után a hozzátartozók sirjának meglátogatása is. E hagyományok magyar párhuzamainak a felkutatása hálás feladat lehet. Megerősítheti ezt a csíkszentdomokosi *Domus historia* 1910-es feljegyzése is, amely arról szól, hogy a hívek az idegenben végzett munkáról hazajövet keresetük elosztásakor szentmise mondatásra is gondolnak. Azt is megemlíti a napló, hogy szentmisét búcsúk alkalmával „az otthon maradtakért” és szárazság idején „esőért” közösen, „tizesenkint” is végeztek. Az elhunytakért mondott szentmisén és az azt követő „megtisztelésen” a község nagy része vesz.

Hiányokat kell pótolnunk a szentségekkel kapcsolatos népi szokások feldolgozásával is (meghatározott keresztelési napok, a keresztelés harangszóval való jelzése, a névadás története, a keresztelés utáni oltárkerülés és a megkeresztelt ciltárhoz érintése; a bérnáló püspök hagyományos fogadása, emlékezetes bérnáló-sok, a bérmaszülők kötelességei). Kívánatos a XVIII. században fellendült eucharisztia-kultusznak, a bűnbánat szentségével kapcsolatos szokásoknak (férfiak és nők külön gyónási napja); az utolsó kenet szentségéhez fűződő hagyományoknak, a papi hivatásokért végzett imáknak („oltáríma”); a lakodalmi rigmusok vallási elemeinek a lejegyzése.

Az áldások és szentelmények népies áhitatában az isteni hatalom bizalmas segítségül hívása sok esetben megközelíti az egyházi áldás és ima jellegét. Szükségesnek tartjuk ezért ezeknek a számbavételét is.

A vallási néprajz lényeges kérdése az áhítat. Gyümölcsöző feladatnak kínálkozik a népi vallásosság feltárása az imákban, énekekben, körmenetekben, búcsúokban, az áhítat tárgyi eszközeiben, és az áhítat-változásokban. Az áhítat középkori és reneszánsz irodalma elég szegényes. Újabbán lelkes kutatók sok ősi imát mentettek meg a végleges pusztulástól.¹² Középkori imáink egyik legszebbikének („*Fehér róza Mária*”) *Szlávik Andor* felsőmaráci plébános érdeme. Templomának eddig titokzatos jelképét („forgó kereszt”) megmagyarázó imát („*Kerülj kereszt, őrizz angyal*”) fedezett fel *Bárany László* magyarszecsődi plébános. Kalocsa környékéről *Besenczi Sándor* ordasi lakos, Tokajról *Falvai Károly* mérnök, Vas megyéből *Fettich Nándor*, Csíkból *Újváry Lajos* festőművész gyűjtött imákat.¹³ Legújabbán *Erdélyi Zsuzsanna*,¹⁴ *Pócs Éva* és *Dömötör Tekla* gazdagította ősi imáink korpuszát.

Amilyen gazdag a népdal irodalma, olyan szegény a vallási népének adattára. Ennek részben az a magyarázata, hogy a vallási népéneket nem különítették el a gyűjtők az általános népének adattárából. (E téren kivételt képez a karácsonyi ének, amelynek ünnepi hangulata, gazdag eszmei és esztétikai tartalma már eleve sajátos helyet biztosít a népénekek között.) Ezért a vallási népénekekkel kapcsolatos monografikus és szintetikus munkák megírása újabb feladatok elé állítja a vallási néprajz kutatóját, de vigasztalja őt az a tudat, hogy az adatközlők e téren nyíltabbak és könnyebben megközelíthetők. E munka sajátos módszerére jó példát ad *Schram Ferenc* a búcsús énekekről írt értékes tanulmányával.¹⁵

Hálás feladat a közösségi áhítat ősi formáinak, a búcsúknak és körmeneteknek szintetikus feldolgozása is. Az első magyar búcsúkat oly jeles helyek vonzották, mint *Róma, Köln, Aachen, Compostella, Loretto, Marizell*, közelebb pedig *Báta, Kassa, Várad, Darno, Kerz*. E helyek látogatását *Bornemisza Péter* az 1540 körüli évekre teszi.¹⁶ A búcsújárásokhoz az idők folyamán sok népi szertartás (a búcsús tarisznya, búcsús bot megáldása) fűződött. Tárgykörünkhöz bőségesen találunk dokumentációs anyagot.¹⁷

A körmenetek történetének megírásában európai párhuzamokat használhatunk, mert minden egyetemes vonásuk mellett érdekes egyéni sajátosságokat is hordoznak. A húsvéti lovaskörmenetet például az euskircheni *Gymnichben* (Rheinland) Úrnapján is tartják.¹⁸

A középkor elején kezdődött Jézus Szent Szíve tiszteletének megírásával a vallási néprajz sajnos adós maradt, jöllehet más helyt egész irodalma van.¹⁹ Ám ha nekifognánk a kutatásnak, mi is gazdag hagyományokra lehetünk e téren. A csíki házakat például sok helyen ékesíti Jézus Szívét ábrázoló kép ezzel a felírással: „Jézus Szent Szíve könyörögj érettünk!” *Csikszentdomokoson* pedig Jézus Szent Szívének ünnepe búcsús nap, amelyen a hívek körmenetben zászlókkal zarándokolnak a gyergyószentmiklósi Both-vára romjain épült Jézus Szíve kápolnához, hogy azon a helyen, ahol 1707-ben *II. Rákóczi Ferenc* szabadságharcának idején *Both András* királybíró feltartóztatta *Akton* német vezér seregét, az Úr Jézus Szent Szívét imádják.²⁰

A Boldogságos Szűz Mária tisztelete az Árpádok korában votív templomok, kápolnák építésével kezdődik. Egy jeles történetíró megállapítása szerint okleveleinkből a Boldogságos Szűz legszebben megírt dicsőítését állíthatjuk össze, mert se szeri se száma a tiszteletére tett alapítványoknak, intézményeknek. Az Úrangyala imádságát 1307-ben, a szent olvasót a török harcok idején kezdik imádkozni. A középkori népszerű „Szűz Mária hét örömeről” nevezett olvasó ősi eszméjét a csíki székelyek búcsús éneke őrzi: „Zúg az erdő, zúg a levele Mária örömére.”

Tiszteletének történetét már sokan megírták, de hiányzik jelképeinek (12 csillog, királynő, palma, szivárvány, kalász) szemantikai értelmezése, a népi műhelyek és művészek Máriát dicséző munkáinak (szobrok, képek, feliratok, érmek), az ereklyéihez kötött hagyományoknak a leírása.

A népi áhítat nagy részét a szentek tisztelete képezi. Róluk alkotott eszményt a nép nem történelmileg mérlegeli, hanem a népi hős legendás alakja szerint. A szentekben a keresztény élet nevelőit és példaképeit látja. Bár erről a kérdésről sokan írtak, a vallási néprajz további feladata az olyan szent életű személyek népi kultuszának a feldolgozása, mint amilyen *Nagy Lajos király* volt, akit a középkori egyház is különös tiszteletben részesített — külön is megemlékezve róla a misekönyvben, breviáriumban — vagy amilyen *Hunyadi János*, akit erős hite a keresztény világ hőségé avatott. Nem ártana *Bálint Sándor* kezdeményezése nyomán²¹ feldolgozni az állattartás népi szentjeinek: a méhek védőszentjének, *Szent Orbánnak*, a kis jószágok patrónusának, *Szent Bálintnak* és *Szent Luciának*, a nagy jószágok pártfogóinak, *Szent Antalnak*, *Szent Vendelnek*, *Szent Miklósnak*, a pásztorok védőszentjeinek. *Szent Eleknek*, *Szent Egyednek*, *Szent Mihálynak*, *Szent Dömötörnek* és *Szent Mártonnak* a népi kultuszát sem.

A vallási néprajz feladatai közé tartozik az áhítatváltozások vizsgálata is. Sajnos, e kérdés tudományunk mostohán kezelt része, mert ha néha foglalkoznak is vallási szövegek analízisével, ezt inkább irodalomkritikai szempontból végzik, s a vallási elemzések nagyobb részt a periférián mozognak. Ezért e téren nagy mulasztásokat kell pótolnunk, s leginkább az áhítatváltozás motívumait kell szemügyre vennünk.

Ez alkalommal ízelítőnek említsük meg a patrocínium-változás néhány motívumát. Ezek között első helyen a korszellem változásának a hatása áll. Példának a XVII—XVIII. század katolikus restaurációját vegyük, amelynek egyik következménye európai viszonylatban *Husz János* tiszteletének háttérbe szorítása és *Nepomuki Szent János* kultuszának bevezetése. Ebben természetesen nagy szerepe volt a katolikus reformáció élcsapatának, a jezsuita rendnek is. Kultuszváltozást eredményezett a karitászmozgalom is, amelynek hatására *Szent Anna* tisztelete *Szent Erzsébetnek* adta át az elsőséget, *Szent Miklós* ajándékosztása pedig karácsonyra tevődött. Az áhítatváltozás motívumai közt kell említenünk azt

a tényt is, hogy bizonyos idő elteltével a népiesebb szentek vonzzák magukhoz a hívek áhítatát. Ezért vonult háttérbe a havasi állattartó falvakban *Szent Miklós* és *Szent György* tisztelete *Judás Thaddeus* mögé, ezért váltotta fel néhol *Szent Ignác* kultuszát *Alajos*, *Szent Ferencét* a minorita *Páduai Szent Antal*, a redemptorista *Liguori Szent Alfonzot* a bécsi redemptorista *Hoffbauer Kelemen*. Áhítatváltozást eredményezhet a nyelvcsere is. Ez történt az elmagyarosodott dél-dunántúli horvátok régi *Borbála* kultuszával, amelyben először csak a nyelvet cserélték fel, majd az egész szokáskomplexumot is felváltották a magyarok Luca-kultuszával. E jelenséggel kapcsolatban azonban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy itt közrejátszott a két szent népi kultuszának a hasonlósága is.²²

Az áhítatváltozásokban is a természet és a népi áhítat rokon vonásaira s a népi fantázia szüntelenül teremtő tevékenységére ismerhetünk, s arról is meggyőződhetünk, hogy a néphagyományban semmi sem vész el nyomtalanul, mert minden változás öntudatlanul is új kifejezési formákra talál. Erre a jelenségre is állhat az energia megmaradásának törvénye és *Goethe* mondása: „Sem idő, sem hatalom nem morzsolja szét azokat a formákat, melyek élettelenesen képződtek.”²³

A nappalok és éjszakák változása, az év- és életfordulók általános néprajzi jelentőségük mellett vallási gondolatok és cselekvések forrásai is. Ezért tette az egyház a napévet a liturgikus év alapjává. A benne levő természeti jelenségekkel a megváltás titkát szemlélteti. Az egyházi év a nép élő naptára, mert számára az üdvösség nemcsak gondolati folyamat, hanem történelmi esemény is. Ezt nemcsak a ma élő hagyományok, hanem e hagyományok fejlődésének dokumentumai is igazolják. Ilyen érdekes adat a *Morigny* (Seine-et-Oise) apátság és világi papoktól adminisztrált filiája között 1213-ban kötött szerződés is, amely felsorolja a XI. századtól a XIII. századig keletkezett ünnepeket és a hívek ezzel kapcsolatos hagyományait.²⁴

Az egyházi év áthatja a nép gazdasági életét is, ezért a vallási néprajz feladatai közé soroljuk az egyházi év napjaihoz fűződő gazdasági teendők leírását is, mint például a szentgyörgynapi meszelést, a keresztjáróhéten végzett kendervetést, az öltözet ünnepi rendjét, amely szerint a nagy ünnepek első napján a nők réklit, másodnapján blúzt és lajbit s hozzá a nagy ünnepeken piros-fekete-zöldszederjeskék, a kisebb ünnepeken piros-fekete-zöld-kék csíkoszűsü rokolyát viselnek (Nagykászton).²⁵ Az egyházi évhez fűződő néphagyományokkal nemcsak az adatközlők törődtek, hanem az adatokat tudományosan feldolgozó írók is.²⁶ Mégis hiányoljuk e téren a monográfiákat, pedig a szakirodalom ehhez is értékes segítséget nyújthat.²⁷

Az egyházi év drámái a hitigazságok hatásos tanítói. Bár az ünnepekhez kapcsolódó dramaturgiával már többen foglalkoztak,²⁸ mégis szükségesnek tartunk egy vallási néprajzi szempontból megírt szintézist.

A szenthelyekkel (templom, harangláb, kápolna, keresztútia, kereszték, temető) kapcsolatban sok értékes anyagközlés, történeti leírás látott napvilágot, de a dokumentáció mellett szükségünk van a hozzájuk fűződő vallási hagyományok leírására és értelmezésére is. Példának álljon itt néhány hagyománytörődék az 1795-ben épült csíkszentdomokosi templomról. Ezek egyike arról szól, hogy mivel a hívek nem voltak megelégedve a „megyepolgárok” (egyháztanácsosok) határozatával, a templom nagyságára vonatkozólag kívánságuk biztosítására a templom helyét jelölő cövekeket egy éjjel tovább vitték s kiharcolták a régi Sándor kápolna beépítését is az új templomba. A csíkszentdomokosi nép számára templomának hagyományos funkciója is van, amennyiben a temetés után a templomot körüljárják s a gyászmiséket lehetőleg a Hétfájdalmú Szent Szűz oltáránál végzetik. Még a cinterem fáinak is jelentőségük van, amennyiben *Kedves Antal* múlt század közepén ültetett juharfájánál a szentmisére jövők — a faültető „imádkozó ember” testamentuma szerint — egy Miatyánkot mondanak a cinterem halottjaiért.

Eddig kevésbé érintett téma a templomot helyettesítő harangláb (Csíkban „csengettű”) kérdése. Ilyen haranglábakat láttam még 1945-ben *Csíkdánfalván*, egyiket 1880-ban építette *Antal Ferenc Oltfalván* (Csíkdánfalva része); a másikat a csíkdánfalvi középtízi Mária Társulat 1885-ben építette *Csáki Mihállyal* a *Tósára* nevezetű patak mellé. Sokat emlegették itt az 1777-ben a „megye” (egyháztanács) által épített haranglábot is, mely a mai iskola helyén állott.

Sok értékes néprajzi anyag vár feldolgozásra a nép áhítatával szenthelyekké avatott történelmi képeknél és emlékművekkel kapcsolatban, mint amilyen a csíkszentléleki *Vereskép* s a közelében épült *Vérkápolna*. Mindkettőt a tatár betörések emlékére emelték.

De a kálváriák monográfiáinak a megírása is a vallási néprajz feladatai közé tartozik. Hogy mennyi áhitat fűződik hozzájuk, erre hadd hozzam fel újra *Csikszentdomokost*, amelynek kálváriája a község mellett húzódó *Garados* hegyen van. Ez a hegy nagyon hasonlít a jeruzsálemi *Golgotához*. Dolomit mészkőből van, fehérsége s kopaszsága már messziről magára vonja a figyelmet, s valóban Krisztus kálváriájára emlékeztet. Kézénfekvő volt tehát a Megváltó szenvedési helyét e hegyre tenni. A csikszentdomokosi kálváriát a község bármely pontjáról látni lehet. Ott áll Krisztusnak mind a 14 stációja, e stációk mindegyikének külön történelme van, s e történelem rajta áll a kereszteken is: a régi felírások mellett azt is leolvashatjuk innen, ki s mikor újította meg őket. Egykor a csikszentdomokosiak e hegyen túlra, csikszenttamási közös templomba jártak szentmisére, s útközben a keresztútját is elvégezték. (Az ősi szentegyházból csak egy csonka torony maradt s mellette a történetét őrző „Feneketlen tó”. Ma a község fogadott ünnepén, Szent Antal napján búcsús körmenetben végzik keresztútját a garadosi kálvárián.)

Szenthelyeknek számítanak a falu egyes nevezetes pontjai is, ahová keresztet állítanak. *Felcsikon* 1946-ban még 11 százévesnél régebbi, sőt a csikszenttamási *Középtízben* egy 1612-ben készített keresztet találtam. Ez utóbbit *Balla Albert* oltárnak készíttette az úrnapi kikerüléshez. *Alcsikon* nevezetesen még a csatószege kőkereszték és a csikszentkirályi Mária kőszobor, melyen ezt az áhitatos könyörgést olvashatjuk: „*O Mária édesanyánk, — Kérünk Téged légy pátrónánk!*”

Gyergyóban, Kilyénfalva mezejének határkeresztje ezzel az imával szólítja Isten dicséretére az arra járókat: „*Aki e szép határt annyiszor megáldod, — Üristen, szent neved, legyen mindig áldott!*”

Sok néprajzi adatot szolgált a vallási néprajznak a temetők kultusza is. *Dél-Tirolban*, hogy megtudják az elhunyt másvilági sorsát temetőkor egy bodzakeresztet szúrnak a sírjára. Azt tartják ugyanis, hogy ha az a következő évben kizöldül, az elhunyt bejutott a mennyországba.²⁹ Az utóbbi időben értékes leírások láttak napvilágot a székely temetőkről is. *Kós Károly* szinte monografikusan ismertette a székely sírkereszték és fejfák néprajzi vonatkozásait. Tudományos leírását saját rajzai szemléltetik. A kereszték szemantikáját katolikus szempontból is értelmezi. Szerinte a fejfa a halott jelképe, ezért még katolikus temetőkben is található olyan sírkeresztet, amelynek alakja egy ember kéffelé nyújtott kezét ábrázolja. A fejfák a halott nemére, életkorára, társadalmi és vagyoni helyzetére is utalnak. A tulipán például a fejfán nőt, a gomb férfit jelent. A fejfák nagysága és színezése az életkorra utal, a fiatalok fejfáját ugyanis kék színre, az idősekét feketére festik. A fejfákon kereszt, rozette és életfa-motívumok láthatók. Sok összehasonlító, elemző, a terminusokat egymással kapcsolatba állító vizsgálatra van szükség e téren is.³⁰

Az egyházi kérdésekkel kapcsolatos népi hagyományok feltárását sem mellőzheti a vallási néprajz. Ezek természetesen elsősorban a papok és hívek jogaira és kötelességeire vonatkoznak. Ide tartoznak az istentiszteletek végzésével és a rezidenciális kötelességgel kapcsolatos hagyományos előírások. Egyes hegyi falvakban, nehéz idő alkalmával, a hívek elvárják, hogy plébánosuk a templom ajtajában álljon a cibóriummal. Az ilyen előírásokból keletkezett a vallási néprajz egyik sajátos ága: a szakrális meteorológia.³¹ A plébános jogainak egy része is a népi szokásjoghoz fűződik, mint a stólajog, a kepe.³² Az oblatiók történetének megírása is gazdagíthatná a vallási néprajzot. A vízkeresztű házzsentelésokr, Csíkban a hívek egyházi járandóságai összeírásakor különböző ajándékokat is ajánlottak az egyháznak. (Sokan pl. bárányt ajánlottak, amit aztán a nagyhéten el is vittek a plébániára.) A hívek jogaival kapcsolatos hagyományok nagyobb részt a megyepolgárok és megyebírók jogaira, a testamentumokra (misealapítványok) és a fenntartott templomi üléshelyekre vonatkoznak.

A vallási néprajznak a társadalmi etika területén is gazdag forrásanyaga és sok mondanivalója van. Különösen jelentős e kérdésben a nők néprajza. E téren olyan monográfia áll rendelkezésünkre, mely népi hagyományokkal illusztrálja az anyaság népi értékelését s a nők jelentőségét a történelem folyamán.³³

A népszokások a hivatás eszméjének hordozói. Bár a kereseti törekvés ma a hivatástudatot a háttérbe szorította, hatása a vallási néprajz legendáiban, a szentek életében és főleg különböző kultúrszokásokban még ma is érezhető. A hivatásnak végső soron vallási gyökere van. A keresztény ókor sok festménye megörökítette a hivatásos élet jeleneteit. A katakombák képei hajósokat, kádárokat, vin-

celléreket, kerékgyártókat, harcosokat ábrázolnak hivatásuk jelvényeivel.³⁴ A művészeti szempontból is nevezetes szent cipészek: *Crispinus* és *Crispianus* soissoni céholtára hasonló emlékeket őriz.³⁵ A hivatás megbecsülését megtaláljuk a munkaeтика egész területén. A vallási néphagyományok a kereszténység kezdetétől fogva a fizikai munka megbecsüléséről tanuskodnak. A szentek életéhez fűződő hagyományok igazolják, hogy ők az *opere manuum quotidianó*-t mindig szent tevékenységként végezték. A sátorkészítő *Szent Pál*, az orvos és festő *Lukács*, a szent kőfaragó *Florus és Laurus*, *Szent Kozma és Dömjén* orvosok oltáraikkal, a körmenetben ünnepelt *Szent Zeno* a halászok püspöke, a noyoni *Szent Egyed* ötvös („pecuniae indigentium patronus”) a néplegendákon és prédikációkon keresztül még ma is hatnak.

A vallási néprajz eminens feladata a sajátos népi jelleg feltárása az ünnepek hagyományában és a szentek kultuszában. Már többen kimutatták, hogy a nagy ünnepeknek román területeken népünnepély jellegük van; azzá teszi őket az utca, a piazza, a nap melege. Nagy ünnepekkor a házak előtti térség színpaddá és játszótérre válik, s az embereket jelképekben gazdag ritmus hatja át. *Olaszországban* a karácsony a vízkereszt (Befana) mögé kerül.³⁶ Ugyanílyan hangulatban ünneplik *Spanyolországban* is a Háromkirályokat, mint gyermekajándékozási napot.³⁷ Ezzel ellentétben a németek a karácsonyt és vízkeresztet bensőségesen, családiasan ünneplik. Egyes népeknél sajátosságosan nyilvánul meg a szentek kultusza. A Szent Szűz kultusza több helyt országos jellegű (*Lourdes*, *Czestochowa*, *Magyarország*), más helyt regionális: *Kevelaer* (Rheinland), *Telgte* (Westfalia), *Altötting* (Felső-Bajorország), *Bornhofen* (Nassau), *Pilar* (Aragon), *Gvadalupe* (Estramadura). Olyan helyek is vannak, ahol a Szent Szűz különböző tulajdonságát: anyaságát, szüzességét (Beuron) tisztelik.³⁸ A népi jelleggel kapcsolatos megfigyelések a népszokások alaki jellegének megítélésében rendkívül fontosak.

A hagyomány mozgékonyságának történelmi kutatásában elengedhetetlen az európai eredmények ismerete. Szükségesnek tartjuk ezért a hagyományok elterjedésének tanulmányozását a *Germania sacra*, *Italia sacra*, *Gallia christiana* vándorútjain. Ezt a karoling térséget ugyanis kevésbé érintették eddig, pedig sok kérdésben segítségünkre lehetett volna. De nem nélkülözhetjük a spanyol néprajz vizsgálatát sem, amely átélte a nyugati gót és keresztény műveltség össze-csapását, majd megbékélését és a kereszties hadjáratok termékenyítő befolyását. A katalán ifjúság *Barcelona* utcáin ma is dalolja a keresztiesek ősi énekét: *Montagnes regalades sun las des Canigo / Que tot l'esteu floreschent / Prima-ver' e taró. / Los fletsches sarrehines / No m'espanten no no / Los llocs de la neixances / E los mois amors.*³⁹ Olyan kapcsolat ez a középkorral, amely más országban már ismeretlen.

A különböző áramlatok hatása alá került kereszténység színes hagyományai befolyásolták a magyar vallási szokásokat is. *Szent Anna*, *Compostelai Szent Jakab*, *Szent Sebestyén* tiszteletét (Sebestyén-énekek, pestis-patronátus) át-meg-át-szövik az európai hatások. A szentek ereklyéinek kultusza,⁴⁰ a confraterok intézménye, a búcsúk szinte nem tárgyalhatók európai kilátók nélkül. És ha ezt a kitekintést a II. vatikáni zsinat ökumenikus törekvéseinek szellemében végezzük, a vallási néprajz korszerű munkásainak bizonyultunk.

A vallási néprajz újjászületésének fenti vázlatában igyekeztünk tudományunk minden oldalát megvilágítani. Írásunk szinte minden bekezdése egy-egy olyan feladatra hívja fel a figyelmet, amelynek megoldása sürgős feladat. E munka aktualitását a néprajz iránti érdeklődés fokozódása magyarázza. Az anyaggyűjtés nem okozhat nehézséget, mert a vallási néprajznak gazdag forrása van. Ezt igazolja a svájci *Bächtold-Stäubli* (Bázel) is, aki a néphittel kapcsolatban egymillió cédulagyűjtését adta át a Német Néprajzi Társaságnak.

Munkánkban lelkesítsen a szülőföld szeretetének kozmikus érzése, a néphagyományokban megnyilvánuló mély érzelmi értékek (népünk lelkivilágának tartalma, hűsége, szívóssága), mely a néprajz munkásait nemzedékeken át, mint alakító erő és lelki sugalmazó irányította: vezessen a minden tudományos munka belső lelki ösztönzője, tárgyunk tartalmában és térben megnyilvánuló egyetemessége, de nem utolsósorban a meggondolás, hogy a vallási néprajz megtermékenyíti a vallástörténeti és lélektani kutatást, az egyház- és jogtörténetet, a liturgiát, a lelkipásztorkodást, a homiletikát és hagiográfiát is, s végül az a tudat, hogy beleállva ebbe a munkába, az új utakon járó vallási néprajz számára gazdag forrásokat nyithatunk.

Források: 1. Schwartz Elemér: Vallási néprajz. A Magyarság Néprajza. 3. kiad. IV. Bp. 1943. 424–426. — 2. Ortutay Gyula: Halhatatlan népköltészet. Bp. 1966. 169. — 3. Karl Reuschel: Deutsche Volkskunde. Leipzig und Berlin 1920. 21. — 4. Borsai Ilona: Népénekeink az élő szájhagyományban. Vig. XXXVII (1972) 318. — 5. Karl Reuschel i. m. i. h. — 6. Székely László: A csíki népszokások költészete. Kézirat. — 7. Bio-Bibliografia di Achille Ratti. Milano 1927. — 8. E. Fuhrmann: Religiöse Volkskunde. Lexikon für Theologie und Kirche Freiburg i. Br. 1938. 677. — 9. Voigt Vilmos: Modellálás a folklorisztikában. Ethn. LXXX (1969) 362. — 10. Adolph Franz: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. I. Freiburg i. Br. 1909. 42. — 11. Joseph Weigert: Religiöse Volkskunde. Freiburg i. Br. 1925. 47. — 12. Bálint Sándor: Népünk imádságai. Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv. Bp. 1937. 19–47. — 13. Fettich Nándor: Vallási jellegű varázsszövegek a magyar néphitben. Ethn. LXXXII (1971) 44–45. — 14. Erdélyi Zsuzsanna: Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. Ethn. LXXXII (1971) 343–363. — 15. Schram Ferenc: A népének egy csoportjának kialakulása Magyarországon. Ethn. LXXXV (1974) 373–383. — 16. Radó Polikárp: Bornemisza Péter énekeskönyve. Vig XXX (1965) 700. — 17. Schram Ferenc i. m. 382–383. — 18. Georg Schreiber: Nationale und Internationale Volkskunde. Düsseldorf 1930. 82. — 19. Karl Richstätter: Herz-Jesu-Verehrung des deutschen Mittelalters. Freiburg i. Br. 1924. — 20. Székely László: Szenthelyek, ünnepnapok. Kolozsvár 1936. 9. — 21. Bálint Sándor: Szent György kultuszának maradványai a hazai néphagyományban. Ethn. LXXXV (1974) 212–230. — 22. Eperjessy Ernő: Borbála napi hiedelmek, szokások és a nyelvcsere kérdése. Ethn. LXXIX (1968) 560–585. — 23. Georg Schreiber i. m. 84. — 24. E. Menault: Morigny (village monacal), son abbaye, sa chronique et son cartulaire. Paris 1867. — 25. Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—Dr. Nagy Jenő: Kászoni székely népművészet. Bk. 1972. 41, 160, 238–239. — 26. Bálint Sándor: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Bp. 1938. — 27. Fritz Bünger: Geschichte der Neujahrsfeier in der Kirche. Göttingen 1911. — 28. Dömötör Tekla: Naptári ünnepek, népi színjátás. Bp. 1964. — 29. Richard Beiti: Deutsche Volkskunde. Berlin e. n. (1933) 194. — 30. Dr. Kós Károly: Népélet és néphagyomány. Bk. 1972. 227–237; Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—Dr. Nagy Jenő i. m. 37. — 31. Georg Schreiber i. m. 75. — 32. Székely László: A csíki képe. Kézirat. — 33. Georg Schreiber: Mutter und Kind in der Kultur der Kirche. Freiburg i. Br. 1918. — 34. C. M. Kaufmann: Handbuch der christlichen Archeologie. Paderborn 1905. 446. — 35. Josef Neubner: Die Heiligen Handwerker. Münster 1929. 66. — 36. Gustavo Sacerdote: Land und Leute in Italien. Berlin—Schöneberg 1925. 66 kk. — 37. Gertrud Richert: Land und Leute in Spanien. Berlin—Schöneberg. 1928. — 38. Stephan Beissel: Geschichte der Verehrung Marias in 16 und 17 Jahrhundert. Freiburg 1910. — 39. Georg Schreiber: Nationale et Internationale Volkskunde. Düsseldorf 1930. 52. — 40. Ipolyi Arnold: Magyar ereklyék. Arch. Közl. III (1863) 65–125.

RÓNAY GYÖRGY

BÁLINT SÁNDOR

Adoma is lehetne, pedig igaz történet; Fábíán Dániel beszéli el *József Attiláról* írt, 1974-ben — (kár, hogy fontos közlései ellenére is csak mintegy rang-rejtve, majdnem hozzáférhetetlenül) — megjelent könyvében. 1930 júniusának elején történt. Annak a *Ki a faluba* című röpiratnak a terjesztése ügyében, melyet Fábíán Dániel, a Bartha Miklós Társaság akkori ügyvezető elnöke és József Attila közösen írtak, a két szerző fölveszi a kapcsolatot a szegedi fiatalokkal. Buday Györggyel, Bálint Sándorral és két egyetemistával sokáig tanácskoznak egy kiskocsmában. Buday György tizkor hazamegy. Fábíánék vonata éjjel fél kettőkor indul vissza Hódmezővásárhelyre; Bálint kikíséri őket a pályaudvarra, és búcsúzáskor azt mondja nekik útravalóul: „Ha megcsináljátok a forradalmat, rám biztosan számíthatok”. Erre két detektív lép hozzájuk, igazoltatják és az őrszobára viszik Bálint Sándort: magyarázza meg lázító kijelentését. „Bálint Sándor — fűzi kommentárként a végül csak egyszerű figyelmeztetéssel, szerencsésen zárult esethez Fábíán Dániel — a szobatudós mintapéldánya volt. Nagy elméleti felkészültséggel, a gyakorlati életre való teljes alkalmatlansággal. Hosszú előadásba kezdett. Magyarázta Krisztus szerepét a történelemben, akit a legnagyobb lelki forradalmárnak tart. Kérdezték tőle, ismeri-e a marxizmust. Nyu-